

Machine, poëzie, en kapitaal

Een involutie op het werk van Félix Guattari

Bram Ieven

1. Representatie en poëzie

In het werk van Guattari vertegenwoordigt representatie de kortste route naar de productie van het subject dat de productievoorwaarden van het kapitalisme garandeert. Om dit te bekomen moet de libidinale energie zich opsplitsen in binaire onderscheiden: man en vrouw, leven en dood... Dergelijke heldere onderscheiden, die volgens Guattari de hegemonie van het kapitalisme in stand houden, zijn gebaseerd op representatie:

In de mate dat het subject gelieerd is aan een systeem van representatie wordt de libido afhankelijk gemaakt van de kapitalistische machine die het dwingt om te functioneren in termen van een communicatie gegrond in bipolaire systemen van het type man/vrouw, kind/volwassene, genitaal/pregenitaal, leven/dood, en zo verder. (Guattari, *revolution moléculaire* 43)¹

Waar Guattari waarschuwt voor de representatie die georchestreerd wordt door de kapitalistische machine, ziet de Nederlandse

1 Tenzij anders aangegeven zijn alle vertalingen uit het Frans van mijn hand.

literatuurwetenschapper Frans-Willem Korsten een andere, kritische mogelijkheid die voortkomt uit de representatie zelf. Als een symptoom van de politieke representatie, dat vaak in de poëzie en de literatuur tot zijn volle kracht kan komen, schetst Korsten het fenomeen van de (politieke) hypocrisie. De hypocrisie komt voort uit de politieke representatie maar ‘bespookt’ die tegelijkertijd: door representatie van politieke macht kritisch, op een vrijwel inconsistente manier, te ondergraven, toetst ze die macht ook, samen met de legitimiteit van haar representatie. In zijn boek *Vondel belicht: voorstellingen van soevereiniteit*, toont Korsten hoe de hypocriet het resultaat is van een zeer bepaalde crisis van de representatie. De hypocrisie is in feite het symptoom van een voortdurende crisis in de representatie:

Terwijl voor zowel de leugenaar als voor de verrader geldt dat hij kan worden ontmaskerd – waardoor de gemankeerde representatie kan worden gerepareerd – gaat dat niet voor de hypocriet. Hiér propagerend dat je niet mag stelen en dáár dat stelen legitiem is, dwingt de hypocriet ons tot een afweging en een herinterpretatie op basis van een door de hypocrisie voortgestuwde vraag. De vraag ‘waar staat de hypocriet nu werkelijk voor?’ kan nooit volledig worden beantwoord. Hypocrisie veroorzaakt een crisis in representatie. (193)

Volgens Korsten is de hypocrisie niet slecht, ze is zelfs positief want ze dwingt de politieke macht om zichzelf te toetsen, om steeds na te gaan of ze geen misbruik maakt van de macht die ze in handen heeft. Het is belangrijk hierbij op te merken dat de hypocriet zelf, als een symptoom, enkel voortkomt uit de politieke macht. Anders gezegd, de kritische functie van de hypocriet ontstaat niet omdat de hypocriet beroep kan doen op een eigen subjectieve autonomie, of op een eigen domein dat niet geraakt wordt door de politieke representatie. De kritische functie van de hypocriet heeft juist alles te maken met het feit dat de hypocriet geen subject is, maar een symptoom, geen eigen domein heeft, maar heen en weer zigzagt op de kap van de politieke representatie die in twijfel getrokken wordt.

Al hebben Guattari en Korsten een andere opvatting over de aard van representatie in een politiek systeem, waar het in de poëtica's van beiden steeds om te doen is, heeft te maken met wat er gebeurt met het subject. De machine en de heterogene koppeling die daaruit

ontstaat, heeft in Guattari's werk als doel het subject een ander leven te geven dat in het beste geval polyfoon te noemen is, maar in ieder geval de eenheid ver achter zich gelaten heeft en ook niet zonder meer gerepresenteerd kan worden. Guattari rukt de stroom van verlangen en wording los van het subject, maar ongewijzigd blijft dat het kapitalisme een steevaste poging is om via een micropolitiek van het verlangen de stroom terug te pinnen op het subject. Zoals in de tweede helft van dit artikel duidelijk wordt, heeft dit een belangrijk effect op hoe zowel poëzie als kapitalisme geconceptualiseerd kunnen worden vanuit het werk van Guattari. Op zijn beurt heeft Korsten in zijn recente werk nagedacht over de relatie tussen poëzie en kapitalisme. Ik zal argumenteren dat hij daarbij nog verder gaat in zijn kritiek op het subject, en dat in het spoor daarvan een poëzie ontstaat die, net zoals de hypocriet, kritisch kan zijn dankzij het feit dat ze zich niet distantieert van het systeem dat ze wil bekritisieren.

2. Machinische koppeling en synthese

Een van de uitgangspunten van en toegangswegen tot Guattari's filosofie is de machine. Dit begrip situeert zich op een absoluut fundamenteel niveau in zijn denken. Het gaat niet enkel vooraf aan de techniek, de constructie van een machine gaat vooraf aan iedere andere ontologische, epistemologische, of politieke formatie. (Guattari, *Chaosmose* 53) De ontologische constructie kan geanalyseerd worden als de formatie van machines die de stroom van zijn (van verlangen, zal Guattari zeggen) tegelijkertijd op gang brengt en afremt. De machine brengt een aansluiting van heterogene fragmenten tot stand die in elkaar verweven worden en zo tot organismen kunnen worden. Deze organismen, voor zover ze voortkomen uit een heterogene koppeling van fragmenten, kunnen zowel organische als anorganische elementen omvatten. De stroom (*flux*) die zo ontstaat, is tegelijkertijd ook onderhevig aan sclerose, segmentering, hiërarchie. De heterogeniteit van de machinale koppelingen moet dan herwonnen worden. Met behulp van de spanning tussen heterogene koppeling en vastrotting van die koppelingen is Guattari tegelijkertijd in staat om de beperkende, controlegerichte structuren van de maatschappij op een nauwkeurige manier te analyseren, en om vanuit de principes van dergelijke controlemachines de uitgangspunten voor een meer bevrijdende machine te ontwikkelen. Door de machine op ontologisch niveau te plaatsen,

opent het bovendien een andere opvatting van zijn, waarin er niet één verzamelend centrum van zijn is dat de zijnde op hiërarchische wijze van zijn voorziet, waarin steeds nieuwe antihierarchische, heterogene koppelingen van partiële objecten steeds nieuwe vlechtwerken van zijn mogelijk maken zonder toe te spitsen op een centrum dat alles in zich verzamelt of tot een finaal punt voert. Dit zijn, dat via machines tot vorm komt, creëert transversale communicaties die creatieve involuties op gang brengen.

De antihierarchische verbindingen die ontstaan, benoemt Guattari met de term 'transversaliteit.' Hij ontwikkelt het begrip van transversaliteit aanvankelijk in de institutionele, psychotherapeutische context van *La Borde*, het psychiatrische hospitaal waar hij werkzaam is, om weer te geven hoe op institutioneel vlak steeds een dialoog en kruisbestuiving gaande is tussen de verschillende niveaus die werkzaam zijn binnen een psychiatrisch hospitaal. (Guattari, *Psychanalyse*) Voor Guattari ontwikkelt zich het begrip transversaliteit dus aanvankelijk op een vrij concreet, zelfs militant niveau. Via allerhande initiatieven tracht hij de concrete communicatie tussen patiënt en arts of therapeut op een niet-hierarchische manier te laten verlopen. Op meer theoretisch niveau zal dit begrip later worden uitgediept in samenwerking met Gilles Deleuze. Dit gebeurt eerst in *Anti-Oedipe*, waar het begrip van synthese, dat Deleuze eerder al in *Différence et Répétition* uitwerkte, samenkomt met Guattari's begrip van transversaliteit. De combinatie van synthese en transversaliteit is belast door het specifieke begrip van machine dat in hun werk ontstaat.

Alles is voor Guattari te beschrijven in termen van machines. Het komt er dus op aan te weten hoe een machine functioneert in zijn theorie. In *Anti-Oedipe* beschrijven Deleuze en Guattari hoe een verlangenmachine (*machine désirante*) ontstaat via op elkaar aansluitende processen van synthese. De relatie tussen de verschillende processen van synthese geeft een idee hoe een machine werkt in Guattari's filosofie. Deleuze en Guattari onderscheiden drie syntheses: de aansluitende synthese (*synthèse connective*), de disjunctieve synthese (*synthèse disjonctive*), en de conjunctieve synthese (*synthèse conjonctive*). (Voor een uitgebreide analyse, zie Holland 26-36) De eerste synthese ontstaat doordat twee heterogene elementen zich aan elkaar koppelen of zich op elkaar aansluiten. De aansluiting ontstaat bijvoorbeeld tussen een roeispaan en het water dat de spaander ritmisch doorklieft; een consistentere

koppeling gebeurt bijvoorbeeld tussen twee kwartskorrels, die aan elkaar gaan klitten, verkalken en uiteindelijk het begin van zandsteen vormen. Ieder object wordt altijd voorafgegaan door partiële, fragmentarische componenten die aan elkaar gekoppeld moeten worden vooraleer er van een object sprake kan zijn. Guattari spreekt over heterogene koppelingen die articulaties of aansluitingen (*articulations*) mogelijk maken. Wanneer hij de huidige mediale politiek als een articulatie beschrijft dan moeten we daaraan denken. Een verzet tegen de mediale politiek betekent voor Guattari aan het eind van de jaren tachtig dat er gezocht wordt naar de breuken die wijzen op het bestaan van heterogene articulaties. Wanneer die breuken gevonden worden, kunnen de articulaties weer losgekoppeld worden, gemoleculariseerd worden. Aan iedere articulatie “correspondeert een vorm van segmentering of van multipliciteit: de ene is soepel en veeleer moleculair en enkel van ordinaten voorzien, de andere is harder, molair en georganiseerd.” (Deleuze & Guattari, *Mille Plateaux* 55) Verzet bieden tegen de media is mogelijk door middel van deze eerste machinale koppeling die de verlangenmachine tot stand brengt.

Die mogelijkheid om verzet te bieden tegen de beperkende aard van de aansluitende synthese hangt samen met de tweede soort synthese, de disjunctieve synthese. Via de aansluitende synthese ontstaat er een organisme: een goed functionerend, nauw aan elkaar gesloten geheel van componenten. Echter, op hetzelfde moment dat een dergelijk organisme gecreëerd wordt in de aansluitende synthese, “lijdt het lichaam eronder om zo georganiseerd te zijn.” (Deleuze & Guattari, *Anti-Oedipe* 14) Het lichaam streeft ernaar om de productieve aansluitingen tot stilstand te brengen en ongedaan te maken. Het lichaam wil een “lichaam zonder organen” worden, een begrip dat Deleuze en Guattari van Antonin Artaud overnemen. (40) Dit streven wordt in gang gezet met behulp van de disjunctieve synthese. De disjunctieve overtrekt de aansluitende synthese en werkt haar tegen. Terwijl de aansluitende synthese steeds meer dingen op elkaar aansluit, waardoor op den duur een verstarde en hiërarchische inrichting riskeert te ontstaan, werkt de disjunctieve synthese verstarring tegen door een contraproductieve beweging in gang te zetten. Uiteindelijk leidt dit tot de derde synthese, die conjunctief genoemd wordt en die de twee eerdere syntheses samenbrengt op een instantie die zichzelf als ‘ik’ kan herkennen. Op die manier komt een heteroëen subject tot stand dat

het midden houdt tussen de aantrekking van de aansluitende synthese en de afbraak en weerstand die geboden wordt in de disjunctieve synthese. In later werk houdt Guattari vast aan een heteroëen, of polyfoon, subjectbegrip. Het subject is hier echter niet meer dan een punt dat zich de voorafgaande synthese en de heterogene aansluitingen die daar het gevolg van zijn toeigent. De kritiek die Guattari op het subject heeft bestaat erin dat het subject verkeerdelijk wordt opgevat als het onderliggende uitgangspunt voor alles, terwijl het in feite een onstabiel oppervlakte-effect is, het resultaat van machinale koppelingen en collectieve uitzeggingen. Een dergelijk subject is in staat om voortdurende heen en weer te lopen tussen enerzijds de aansluiting van verschillende componenten op elkaar en anderzijds het heropenen of, zoals Guattari later zal zeggen, resingulariseren van de koppelingen die tot stand zijn gekomen tussen de componenten. Hier ontwikkelt zich een idee van transversale communicatie, dat in *Mille Plateaux* uitgewerkt wordt.

3. Abstracte machine en consistentievlak

Wanneer de drie syntheses niet meer terug te vinden zijn in *Mille plateaux* en zelfs het woord synthese zo goed als achterwege blijft in dit werk, komt dat niet omdat dit begrip geen plaats meer heeft, maar omdat Deleuze en Guattari nog verder zijn gegaan in hun machinische denken. Het begrip dat de functies van synthese ondervangt is *abstracte machine*. (vgl. Massumi 47) Dit begrip is een verdere uitwerking van de machine in Deleuze en Guattari's gezamenlijke werk, en het wordt door hen beschreven als een soort synthesizer, waar alle verscheidene punten van weerstand tegen de koppelingen in contact met elkaar worden gebracht. (Deleuze & Guattari, *Mille Plateaux* 138) Er wordt dan wel synthese tot stand gebracht, maar dit is een "synthese van heterogenen." (424) Via de synthese die in de abstracte machine tot stand wordt gebracht kunnen multipliciteiten ontstaan die met elkaar in contact treden (synthese) zonder dat ze tot elkaar gereduceerd worden (heteroëen). De abstracte machine traceert op die manier een consistentievlak, een zigzagtraject van aan elkaar gelieerde multipliciteiten die niet tot elkaar reduceerbaar zijn maar ook niet met elkaar in oppositie zijn. De functie van de consistentie bestaat erin dat ze de punten op een dergelijke manier aan elkaar verbindt, steeds op een transversale manier, zonder een hiërarchie tussen de heterogene te creëren. De functie van de consistentie van het

vlak is dan in feite het garanderen van de consolidatie van wat Deleuze en Guattari een rhizoom noemen in *Mille Plateaux*:

De consistentie herenigt heterogenen, contrasterende op concrete wijze als zodanig: ze garandeert de consolidatie van wazige gehelen, dat wil zeggen van multipliciteiten van de aard van het rhizoom. (634)

De multipliciteiten zijn afgevlakt of plat, in die zin dat ze allemaal samen teruggebracht zijn op een consistentievlak of compositievlak dat niet gestratificeerd is en geen hiërarchie kent. De afgevlaktheid van de multipliciteiten wijst er dus op dat er geen transcendentiaal punt is waarop de andere componenten zich moeten richten of aan moeten gehoorzamen. Het consistentievlak is volkomen immanent. Voor Deleuze en Guattari zijn de termen consistentievlak en immanentievlak om die reden inwisselbaar.

Dat het vlak afgeplat is betekent dat het mogelijk is voor de heterogene multipliciteiten om door elkaar te lopen en elkaar te kruisen zonder dat er een hiërarchie bestaat of dat er grenzen zijn (bijvoorbeeld tussen het sociale en het literaire, tussen het redelijke en het waanzinnige). Daarom is er op het immanentievlak een transversale communicatie mogelijk, stellen Deleuze en Guattari. Er is sprake van transversale communicatie, een begrip dat in *Mille Plateaux* opduikt, wanneer er kriskras en zigzag tussen verschillende niveaus communicatie en kruisbestuiving ontstaat. Echter, dit is maar een halve waarheid. De transversaliteit impliceert ook dat het verschil tussen de niveaus onderuit gehaald wordt, dat de het onderscheid tussen de niveaus zelf wordt afgevlakt – tot op dat punt dat er sprake is van een plat immanentievlak waar de multipliciteiten kriskras door elkaar trekken. Communicatie is dan ook niet het terugsturen van boodschappen naar meerderen, naar bazen of superieuren, maar een creatief proces van heterogene koppeling. Het leidt tot een “creatieve involutie”.

Transversale communicaties tussen gedifferentieerde lijnen verwarren de stambomen. Zoek steeds naar het moleculaire, of zelfs het submoleculaire partikel waar we een alliantie mee opbouwen. We evolueren en we sterven via onze polymorfe en rhizomatische griepjes. (292)

Tegen de evolutie brengen Deleuze en Guattari een involutie in stelling, een “vorm van evolutie die zich voordoet tussen heterogenen.” (292) Een dergelijke involutie haalt het evolutionaire patroon door elkaar omdat de voortgang en transformatie van soorten hier niet enkel bepaald wordt door een doorgeven van genetische codes en bepalingen, dat wil zeggen door een soort interne communicatie, maar door een “transversale communicatie tussen heterogene populaties.” (292) Involutie draait om het tot stand komen van de transversale verbanden. (204) De transversale lijnen die getrokken worden via de verschillende verlangenmachines worden door Deleuze en Guattari dan ook beschreven als een “deterritorialiserende lijn” (363), een vluchtlijn die hiërarchische structuren veeleer opengooit dan ze opbouwt.

4. Autopoëtica

Om terug te keren tot de machine die zo belangrijk is in het werk van Guattari, en tot de abstracte machine die in zijn werk met Deleuze uit de vroege jaren tachtig van doorslaggevend belang was, kunnen we nu zeggen dat de machine voor Guattari steeds tot doel heeft om een dergelijke transversale communicatie mogelijk te maken. In zijn latere werk heeft Guattari zich meer dan eens negatief uitgelaten over de communicatie, de opkomende communicatietheorieën en de digitale revolutie die destijds, aan het eind van de jaren tachtig en aan het begin van de jaren negentig, op til stond. Dat had niets te maken met een negatieve keer in zijn denken over technologie of over machines. Het negatieve oordeel dat Guattari voelt, heeft betrekking op een reductionisme in de communicatie. Terwijl Guattari de machine wil terugdenken tot de organisatie van de meest basale connectie van fragmentarische elementen, om daarin steeds een heterogeniteit en transversaliteit te bewaren, reduceert de moderne mediaconstellatie de communicatie tot versterkte hiërarchische structuren die geen recht doen aan de diversiteit van mogelijkheden die in principe besloten zouden moeten liggen in de technologieën waar ze mee werken. Een creatievere omgang met de mogelijkheden van nieuwe mediatechnologieën zou een beginpunt kunnen zijn voor een minder reductionistisch begrip van communicatie en daarmee ook een breder begrip van machine.

Cruciaal in de opvatting van machine is dat ze betrekking heeft op organische zowel als anorganische elementen. Met andere woorden, voor Guattari is ook het subject het resultaat van machinale processen

die de stroom van verlangens territorialiseren of synthetiseren op één centrum dat zichzelf vervolgens als een 'ik' kan herkennen. Op een gelijkaardige manier is een éénzinnige opvatting van het zijn het resultaat van een hiërarchische en reductieve analyse van de machine. In werkelijkheid verstrooit het zijn zich altijd via de transversale banden van een creatieve involutie. Om dit te benadrukken is het voor Guattari's werk essentieel om het onderscheid tussen het levende en het mechanische (of machinische) te overkomen. Ook het leven is een machinaal proces. Met dit op het oog zien we in Guattari's latere werk het begrip *autopoëtica* terugkomen, afgeleid van het concept van een *autopoëtische* machine van Humberto Maturana en Francis Varela. Zij introduceerden het begrip vanuit de biologie, om aan te tonen hoe een levend wezen als een machine begrepen kan worden dat in zichzelf steeds opnieuw een organisatie ondergaat die zichzelf in stand kan houden dankzij de interactie tussen de verschillende onderlinge componenten:

An autopoietic machine is a machine organised (defined as a unity) as a network of processes of production (transformation and destruction) of components that produces the components which: (i) through their interactions and transformations continuously regenerate and realize the network of processes (relations) that produced them; and (ii) constitute it (the machine) as a concrete unity in the space in which they (the components) exist by specifying the topological domain of its realization as such a network. (Maturana & Varela 79-80)

Zoals uit het bovenstaande citaat duidelijk wordt, is het belangrijkste kenmerk van een 'autopoëtische' machine voor Maturana en Varela dat de constructie van de machine op ieder moment opnieuw bepaald wordt door de componenten van de machine zelf. Er is geen vooropgestelde hiërarchie waarbij één soeverein component de andere componenten van de machine bepaalt. De vorm en constructie van de machine wordt steeds weer via de interactie met de verscheidene componenten van de machine bepaald, en dit moet ieder moment opnieuw bevestigd worden. Dit maakt een autopoëtische machine potentieel tot een zeer flexibel, antihiërarchisch systeem. Daar ligt ook grote doorbraak van het begrip *autopoiesis* ten opzichte van eerdere opvattingen van machines en systemen. Wanneer Guattari het begrip overneemt in zijn latere werk,

heeft dit te maken met zijn eigen interesse om nadruk te leggen op een begrip van machine, dat betrokken is op de productie van leven en de productie van heterogeniteit in het leven.

Tegelijkertijd zijn er ook verschillen, die belangrijk zullen blijken wanneer het aankomt op de politieke en ontologische implicaties van Guattari's eigen werk. Terwijl Guattari een autopoëtisch proces ziet dat vertrekt vanuit en recht doet aan de diversiteit en heterogeniteit van de verschillende elementen die samen een machinale koppeling vormen, stellen Varela en Maturana expliciet dat autopoiesis heterogeniteit ondergeschikt moet maken aan de eigen autopoëtische functionaliteit van het systeem. Die functionaliteit is volgens hen immers afhankelijk van een eenduidige identiteit, zelfs al kan die via ieder afzonderlijk component van de autopoëtische machine steeds veranderd worden:

Autopoiesis implies the subordination of all change in the autopoietic system to the maintenance of its autopoietic organization, and since this system defines it as a unity, it implies total subordination of the phenomenology of the system to the maintenance of its unity (97)

Het concept van machine dat Guattari introduceert, gaat hier juist tegenin. Omdat een autopoëtisch systeem de eenheid vooropstelt die de componenten in hun interactie steeds moeten behouden, blijft de autopoëtische machine een relatief gesloten systeem. (Vgl. Ansell-Pearson 170). Voor Guattari blijft het traceren van een immanentievlak via heterogene machinale koppelingen echter een kwestie van het naar buiten treden, van het openbreken van systemen; machines mogen nooit afgesloten worden, maar moeten juist steeds nieuwe connecties mogelijk maken. Het is juist de zaak van de machine om die mogelijkheden van heterogene zijnsdistributie te garanderen. Dit is voor hem niet enkel een theoretische kwestie, maar ook een praktische, zelfs militante kwestie, een zaak die concreet ten uitvoer gebracht moet worden en uitwerking moet vinden in militante projecten die gericht zijn op de transformatie van de samenleving. Wanneer het dan aankomt op de uitwerkingen op de poëzie van deze autopoëtica van de communicatie, dan gaat het niet enkel om een strikt theoretische aangelegenheid. Het gaat om iets dat de grenzen van de esthetica én de ontologie transversaal onderuithaalt.

5. Poëzie, subjectivering, en kapitalisme

Waar zouden we de autopoëtica die Guattari uitwerkt kunnen terugvinden in de poëzie? De autopoëtica waar Guattari het over heeft, ontwikkelt zich niet binnen kaders van de kunst of poëzie. Hij werkt een begrip uit dat los staat van de traditie van de poëtica, en wat meer is, het begrip van autopoëtica dat hij aanhoudt, is een pleidooi voor een beter en voller begrip van leven – een ander begrip van leven dat recht doet aan de diversiteit van het leven. Daar ligt meteen ook het potentieel van dit begrip voor literatuur. Guattari's autopoëtica vertrekt van een herdenking van de ruimte van het leven, die via een transversale communicatie steeds wordt uitgebreid en verrijkt, dat wil zeggen immanent en singulier wordt. De autopoëtica concentreert zich op “existentiële agglomeraten [...], dat wil zeggen [op] dimensies van het tot bestaan brengen.” (Guattari, “Vers une auto poétique”) Een begrip van poëtica dat zich ontwikkelt vanuit Guattari's autopoëtica zou juist waardevol zijn omdat het er in slaagt transversale verbanden te trekken tussen de poëzie en andere gebieden van het leven. De transversale verbanden die ontstaan zouden non-hiërarchische en non-representationele incorporaties van steeds nieuwe domeinen moeten betreffen. Poëtica staat steeds in relatie tot de politieke, economische, en culturele context waarin ze zich ontwikkelt; de vraag is op welke manier ze ervoor kiest om die relatie tot haar ‘buiten’ aan te gaan. De mogelijkheid die in het verlengde van Guattari's werk geopperd wordt is dat de poëzie de relatie met het buiten op een transversale manier aangaat – antihiërarchisch. De vraag is of het kan.

In zijn recente inaugurale rede *Alles inclusief! Het poëtische en het kapitalisme*, reflecteert de Nederlandse literatuurwetenschapper Frans-Willem Korsten over de mogelijkheden (maar ook over de onvermijdelijkheid en de wenselijkheid) van een transversale verkoppeling tussen poëzie en kapitalisme. Korsten werkt zijn eigen poëtica uit, die niet gelijk opgaat met die van Guattari, maar die op verscheidene punten zowel belangrijke overeenkomsten als een kritische afstand vertoont. Terwijl de verschillende literaire stromingen keer op keer zonder resultaat kritisch gekant waren tegen het kapitalisme “in naam van het poëtische”, stelt Korsten zich de vraag of de poëzie en het kapitalisme wel zo fundamenteel van elkaar verschillen:

Want stel dat het kapitalisme poëtisch is, op een andere wijze? Dan hebben literatuur en kapitalisme systematisch trekken gemeen. Wanneer literatuur en kapitalisme erg op elkaar lijken, kan (...) dát verklaren waarom de kritiek op het kapitalisme vanuit de literatuur geen doel raakt of weinig kracht heeft. Er is dan wel inhoudelijke, of morele kritiek, maar vanuit een taal die structureel gezien hetzelfde is. Het is alsof iemand schreeuwt: “Je moet niet zo schreeuwen!” (Korsten, *Alles inclusief!* 7)

Het gaat Korsten om een systematische, structurele gelijkenis, niet om een inhoudelijke of thematische. Om dit duidelijk te maken grijpt hij terug naar de poëtica van Roman Jakobson. Deze onderscheidde een as van combinatie, “die vorm krijgt doordat we woorden combineren”, van een as van selectie, waarin “woorden gegroepeerd [kunnen worden] naar, bijvoorbeeld, woordsoort, betekenisveld, of klank.” (9) Principieel gezien geldt volgens Korsten een absoluut principe van gelijkheid in de as van combinatie: ieder woord kan achter ieder woord geplaatst worden. Om een betekenisvolle zin te krijgen moeten we wel een selectieve combinatie doorvoeren, maar in principe hoeft dat niet en is ieder woord gelijkwaardig. Het kenmerkende aan poëzie is volgens Korsten dat deze principiële equivalentie van ieder woord inherent aanwezig blijft, ook al is er een selectie doorgevoerd.

In poëtische taal blijft de mogelijkheid van substitutie van het ene woord door het andere altijd meespelen, of zoals Korsten in navolging van Jakobson formuleert: “Het kenmerkend literaire ofwel poëtische is nu [...] dat de gelijkwaardigheid van selectie zich projecteert op de *ong*elijkwaardigheid in de zin.” (9) De gelijkwaardigheid is voor de poëzie een belangrijk gegeven, ieder woord heeft potentieel evenveel betekenis. Het merkwaardige is nu dat die poëtische kwaliteit het resultaat is van een “mechanisch principe” (9): simpele combinatiemogelijkheid en gelijkwaardigheid van de taal, die op zichzelf nog niet noodzakelijk poëtisch is. Het structurele verband dat Korsten ziet met het kapitalisme heeft hier alles mee te maken. Het kapitalisme is de mogelijkheid om markten te openen, van eender welke combinatie; eender welke koppeling kan ontstaan – alles wordt verhandelbaar op eenzelfde manier, alles is wat dat betreft een markt waardig. Of het kapitalisme is wat het zegt te zijn valt nog te bezien natuurlijk.

De theorie die Korsten uitwerkt, leunt dicht aan tegen de transversaliteit van Guattari. De structurele gelijkenis tussen de

poëzie en kapitalisme heeft Guattari ook gezien. Zowel kapitalisme als poëzie werken met machinale koppelingen. Maar terwijl het kapitalisme deze koppelingen steeds tracht te hiërarchiseren, te determineren, te stratifiëren, en te beperken, tracht de literatuur steeds opnieuw transversale communicatie tot stand te brengen. We zouden kunnen stellen dat voor Guattari in de poëzie steeds het element van “multicomponentialiteit” of “machinische multipliciteit” behouden blijft dat in principe eigen is aan de stroom van verlangens. (Guattari, *Chaosmose* 43) Dat is voor Guattari enkel mogelijk omdat de poëtische taal zich niet laat terugbrengen tot één individueel subject dat als subject van uitzegging functioneert en de gesproken taal een zekere eenheid geeft. Normaal gesproken krijgen zinnen hun betekenis op basis van combinatie en selectie, maar steeds in de context van een subject dat deze woorden spreekt en zo tot eenheid brengt. In de poëzie wordt doorgaans gesproken over het lyrische subject, dat als sprekende instantie het lyrische discours van het gedicht bij elkaar houdt. Zonder een dergelijk subject zou de taal alle kanten uit kunnen zwermen, alle eenheid is zoek. Het lijkt er dus op dat de taal altijd een unificerende instantie nodig heeft, een zogenaamd subject van ‘uitzegging’ (*sujet d'énonciation*).

Dit is wat Guattari de “collectieve uitzegging” (*énonciation collective*) noemt. In de taal is een collectieve uitzegging werkzaam die voorafgaat aan het centreren van de uitzegging op het subject. Collectief betekent hier niet dat het om een uitzegging gaat die tot een bepaalde groep of klasse behoort; het wijst erop dat de uitzegging het resultaat is van een meervoudige flux, van meerdere heterogene koppelingen die niet geünificeerd zijn of tot elkaar gereduceerd worden. (Guattari 1985:289) “Er is geen subject, maar enkel collectieve inrichtingen van uitzegging, waarvan de subjectiviteit er slechts een van is.” (Deleuze & Guattari 1980: 161) Literatuur gaat om het opstellen van dergelijke collectieve uitzeggingen, het maken van heterogene koppelingen. Dat is mogelijk omdat dergelijke collectieve uitzeggingen voorafgaan aan het subject van uitzegging.

Het tenietdoen van een geünificeerd subject is expliciet aanwezig in het werk van Guattari. Het is volgens mij ook impliciet aanwezig in het werk van Korsten. Op een bepaalde manier echter, gaat Korsten volgens mij verder dan Guattari in het loslaten van het (lyrische) subject (zij het misschien onbewust). Dit heeft te maken met

hun relatief verschillende opvattingen van kapitalisme. Terwijl Guattari het kapitalisme in eerste instantie als een productiemethode zal zien, analyseert Korsten het kapitalisme in termen van markten. Ik ga eerst in op de opvatting van het subject en kom dan terug op de opvatting van het kapitalisme die daarmee samenhangt.

In *Alles inclusief!* wordt niet gesproken over het lyrisch subject. Wat meer is, de absolute combinatiemogelijkheid die ten grondslag ligt aan de totale inclusiviteit van de poëzie, lijkt zelfs afhankelijk te zijn van de afwezigheid van een lyrisch subject. Immers, als de gelijkwaardigheid van iedere combinatie behouden moet blijven, dan kan dat enkel wanneer er geen lyrisch subject is dat unificatie aanbrengt in de opeenstapeling van woorden. De poëzie is dus niet zozeer afhankelijk van het lyrische subject dat haar uitzeggingen unificeert en zo ook stratificeert, hiërarchiseert. Voor zover er sprake is van een lyrisch subject moet in de poëtica van Korsten hoog gehouden worden dat ook andere selecties mogelijk zijn dan die door het lyrische subject geïmpliceerd lijken te worden. Het lyrische subject is één mogelijkheid van hiërarchisering, maar heeft bepaald niet het laatste woord. Het is zelf een oppervlakte effect van de combinaties van woorden. Bij het lezen van een gedicht moet er dan steeds aandacht zijn voor de breuken, barsten, en haperingen die de schijnbare uniciteit van het gedicht via het oppervlakkige lyrische subject weer opensplitsen en een multipliciteit aan heterogene mogelijkheden aanbieden. In zijn latere werk spreekt Guattari vaak over het opzoeken van dergelijke breuken. Terwijl het gemediatiseerde kapitalisme deze breuken probeert te verdoezelen, moeten ze juist geïntensifieerd worden, stelt hij. Hij heeft het in dat geval over een resingularisering die plaatsvindt. (Guattari, *Chaosmose* 42)

De meerwaarde die het achterwege laten van het subject oplevert voor Korstens poëzietheorie hangt voor een groot deel samen met het feit dat hij het kapitalisme niet definieert als een productieverhouding (zoals Guattari dat doet vanuit zijn marxistische achtergrond), maar als een systeem van markten die geopend kunnen worden. Het resultaat voor poëzie blijkt van groot belang. Omdat Guattari het kapitalisme blijft begrijpen als een productieverhouding zal een groot deel van zijn analyse gericht zijn op de vraag: op welke manier houdt het kapitalisme de productieverhoudingen in stand? Op welke manier reproduceert het kapitalisme de eigen productievoorwaarden? Het antwoord dat Guattari

hierop geeft is dat er sinds WOII een micropolitiek van het verlangen is ontstaan die steeds erop gericht is het verlangen terug te voeren op het subject. Die politiek werkt ook op niveau van de taal, op niveau van de collectieve uitzegging. Het doel van deze politiek bestaat erin “de semiotische praxis van de massa’s te blokkeren,” en hen “te verbieden om direct aan te sluiten op de materiële en semiotische stromen.” (Guattari, *revolution moléculaire* 273) Om dat te bereiken creëert het kapitalisme machines die de collectieve stroom moeten unificeren tot enkelvoudige subjecten. “Kapitaal is bij uitstek een punt van subjectivering.” (Deleuze & Guattari, *Mille Plateaux* 163)

Het subject is daarmee nog steeds één van de basisprincipes van Guattari’s denken; hij zal zich voortdurend tegen het geünificeerde subject verzetten met de bedoeling een polyfoon subject te creëren dat op micropolitiek niveau verzet kan bieden tegen het kapitalisme. In meerdere opzichten staat een alternatieve subjectiviteitproductie centraal in het werk van Guattari, al verzet hij zich tegen de meeste begrippen die verbonden zijn met het subject als zodanig.

Subjectiviteit vanuit de invalshoek van haar productie bestuderen impliceert helemaal geen terugkeer naar traditionele systemen met een binaire bepaling, met een materiële infrastructuur en ideologische superstructuur. (Guattari, *Chaosmose* 11)

Guattari’s werk mag dan een beslissende stap weg van de ideologie zijn, aan het subject en de productie houdt hij op een andere manier wel vast. Het enige echte doel dat Guattari in zijn latere werken en interviews als absoluut fundamenteel ziet is niet zozeer om voorbij het subject te gaan, maar om een nieuw en rijker subject te ontwikkelen. Hij wil tot een polyfone, gedeeltelijke en gedeelde subjectiviteit komen die doortrokken wordt van de multipliciteiten van een consistentievlak. De samenhang tussen kapitalisme, subjectiviteit en poëzie is voor hem op dat punt te vinden, in deze constructie van een polyfone subjectiviteit:

De enige aanvaardbare doelgerichtheid van menselijke activiteiten is de productie van een subjectiviteit die een voortdurende zelfverrijking van haar verhouding tot de wereld op gang brengt. De productiedispositieven van de subjectiviteit kunnen net zo goed bestaan in de megapolen als in de taal van een individu. En om de intieme gebieden van deze productie te leren kennen (...) heeft

de poëzie ons vandaag wellicht meer te leren dan de economische wetenschappen, de menswetenschappen en de psychoanalyse samen (Guattari, *Chaosmose* 38-39)

Het boeiende aan een analyse van het kapitalisme als een markt is dat het loskomt van een antropocentrisch standpunt. Markten kunnen in principe autonoom op elkaar aansluiten, in absolute gelijkwaardigheid. Sterker zelfs, met het liberale idee van de vrije markt is geïmpliceerd dat het niet gecontroleerd wordt door een soeverein subject (zoals een natiestaat of een wereldhandelsorganisatie) dat bepaalt wat kan en wat niet kan. Op het moment dat er wel een dergelijk soeverein subject intreedt dat de markten reguleert, is die markt niet meer vrij.

Het kritische potentieel van de poëzie ligt dan hierin dat ze toont dat het kapitalisme schizofreen is en in feite helemaal geen vrije markt propageert. De vrije markt in de werkelijke, anarchistische betekenis die we daaraan kunnen geven, vinden we enkel in de poëtische mogelijke betekenis van gelijkwaardigheid van ieder element, equivalentie van ieder heterogeen component.

Wat dat aangaat, treedt een schizofrenie van het kapitalisme aan het licht. Het kapitalisme wil een vrije markt, maar werkt op basis van onvrijheid wanneer het tezelfdertijd wil verhullen hoe het een systeem is van *unpaid costs*, van onbetaalde kosten. Dat geldt voor goedkoop weghalen van grondstoffen of het kosteloos vervuilen van leefomgeving. (...) terwijl het kapitalisme niet meer lijkt dan een economisch systeem, is het tevens een politiek systeem dat eenieders keuze dirigeert. Het wil een alles en iedereen in- en omvangend systeem zijn. (Korsten, *Alles inclusief!* 12)

Door de structurele gelijkenis tussen de koppelingsmechanismen van poëzie en de koppelingsmechanismen van de 'vrije' markt te erkennen lijkt Korsten het kritische potentieel van de literatuur te hebben vernietigd. Als de literatuur structureel gelijk is aan het kapitalisme dan kan ze er geen kritiek op leveren. In Korstens theorie opent zich echter een ander mogelijkheid tot kritiek op het kapitalisme vanuit de literatuur. Wanneer we kijken naar de potentiële equivalentie van ieder woord in poëzie en we kijken dan naar de zogenaamde vrije markt, dan wordt duidelijk dat die markt allesbehalve vrij is, allesbehalve ongereguleerd zijn connecties en combinaties mag uitwerken tot een 'vrije markt'. Het

kapitalisme is een schizofreen systeem dat niet alleen economisch is, maar vooral ook politiek, aldus Korsten.

Politiek is hier volgens mij niet helemaal het juiste woord. Beter zou zijn om het kapitalisme te kenschetsen als een complexe vervlechting en vaak ook heterogene verkoppeling van markten en antimarkten. Het begrip antimarkt werd geïntroduceerd door de Franse historicus Fernand Braudel, die in zijn werk sterke kritiek heeft geuit tegen de opvatting van kapitalisme als een productiesysteem én als een systeem van markten die geopend worden. Voor Braudel is niet de markt maar de antimarkt het “werkelijke thuis van het kapitalisme.” (Braudel 230) Braudel toont aan hoe het ontstaan van het kapitalisme niet het gevolg was van een verandering in productiemechanismen, maar evenmin het gevolg was van het ontstaan van een vrije markt. In feite werd het kapitalisme op gang getrokken door het ontstaan van antimarkten die nauwkeurig reguleerden wat verhandeld kon worden en op welke manier. Van meet af aan was het kapitalisme allesbehalve vrij. Het werd beheerst door een monopolie van hegemonische machten die beslisten waar en wanneer er een markt geopend kon worden. Dit is het principe van de antimarkten die werkzaam zijn in het marktprincipe dat schijnbaar centraal staat in het kapitalisme. Het uitgangspunt dat kapitalisme met markten werkt blijft zo wel behouden, én de naïeve illusie dat die markten vrij zijn wordt stukgeslagen. Vanuit dat opzicht zouden we in het spoor van Korstens theorie een onderscheid kunnen maken tussen de werkelijke markt, dat wil zeggen de absolute mogelijkheid van heterogene koppeling van eender wat met eender wat die in de poëzie gerealiseerd wordt, en de schijnmarkt van het kapitalisme waarvan de koppelingen en afzetgebieden strikt gereguleerd worden door een grote hoeveelheid antimarkten die de waarde van producten artificieel hoog houden. Het lyrische subject functioneert als antimarkt die echter nooit de overhand hoeft te krijgen in de lezing van een gedicht.

Een analyse van het kapitalisme als een systeem van markten en antimarkten leidt tot andere resultaten dan de schizo-analyse van Guattari. Een van de belangrijkste verschillen is een ander begrip van kritiek dat zich niet meer baseert op een principe van (marginaal) verzet. Dat kan omdat het subject dat zich zou moeten verzetten vrijwel verdwenen is, het subject als gemarginaliseerd polyfoon centrum van verzet is vervuld voor het heterogene vlechtwerk van markt en antimarkt. Guattari's polyfoon subject, de heterogene machinische

koppeling, de transversale communicatie - het zijn revoltes tegen het geterritorialiseerde subject, het zijn punten van verzet. Maar dergelijke punten van verzet werken steeds in de marges van de dominante kapitalistische machine. Dit wordt als een directe meerwaarde gezien door Guattari. In *Les nouveaux espaces de liberté* analyseert Guattari samen met Toni Negri de transformatie van het contemporaine kapitalisme om tot de conclusie te komen dat er een “logica” en een “methode van de marginaliteit” bestaat die “het exemplarische teken van een *politieke vooruitgang*” is die vandaag noodzakelijk is en die alleen in staat is op een positieve manier verzet te bieden tegen de huidige politieke formaties. (Guattari & Negri 28) Wanneer Guattari in zijn boeken en interviews aan het eind van de jaren tachtig zijn hoop zet op een alternatief, interactiever gebruik van nieuwe media, in de overtuiging dat dit mogelijk kan leiden tot een volwaardige autopoëtica, dan is dit ook steeds met de nadruk op marginale gebruiken van nieuwe media.

Door de begrippen markt en antimarkt te recupereren en het openen van de markt te vergelijken met de combinatiemogelijkheden die in de poëzie bestaan, plaatst Korsten de poëzie in het hart van het kapitalisme. Het verzet van de poëzie lijkt onmogelijk geworden – en als het er komt dan zal het niet vanuit de marges als een subtiele vorm van verzet zijn. Maar het verzet komt er – in het hart van het kapitalisme. Want terwijl het kapitalisme enkel bepaalde koppelingen toestaat zijn alle koppelingen toegestaan in de poëzie. Voor de poëzie is het “alles inclusief”. Het gaat om “de radicale *overvloed* van het poëtische,” het “positieve poëtische vermogen” eigen aan de poëzie. (Korsten, *Alles inclusief!* 13) Dit is een transversale koppeling in poëzie, maar dan wel vanuit een andere analyse van het kapitalisme en zonder subject.

6. Slot: trailers van Guattari

In een kort essay, geschreven naar aanleiding van de dood van Guattari in 1991, stelt Deleuze dat Guattari te ontdekken blijft, en steeds opnieuw ontdekt moet worden. (Deleuze 383) Er zijn geen eindeloze mogelijke manieren waarop je het corpus van een denker juist kan lezen – er zijn ronduit foute interpretaties van een denkpiste, en mijn analyse van Guattari balanceert bij momenten moedwillig op de rand, met een strategisch doel voor ogen – maar de stelling van Deleuze slaat op iets anders. Trouw blijven aan het werk van Guattari impliceert trouw blijven aan zijn ontrouw tot het subject. Die ontrouw leidt tot een wildgroei

van verlangens die niet teruggebracht mogen worden tot een subject. Het verlangen terug te voeren tot het subject, te territorialiseren of te unificeren, is zelf het symptoom van een “lezer” tot een “auteur” – twee instanties die zelf al terugvoeren tot het subject, en dus een kortsluiting. Boeiender is om de heterogene koppelingen die vanuit Guattari’s denken ontstaan te laten wervelen, de multipliciteit aan vluchtlijnen te traceren die door de transversaliteit van Guattari geïmpliceerd zijn. “Lezen is dan minder interpreteren – het zoeken naar betekenis ‘in’ de tekst – dan het trekken of volgen van lijnen, die dwars over de pagina kunnen lopen.” (Mettes 440) Zo’n trekken van lijnen staat ook centraal in het werk van Korsten, voor wie de poëzie geen laatste post is waar de stroom van het kapitalisme nog niet geraakt is, of die als een dam ieder kapitalisme op afstand weet te houden. De poëzie is juist daarom ook geen mogelijkheid tot ongeaffecteerde kritiek die onbesmeurd blijft door het systeem dat ze bekritiseert. Doordat ze methodisch in het hart van het kapitaalorganisme zit, maar de tirannieke marktwerking vervangt door een onophoudelijke stroom van het mogelijke, krijgt de poëzie een ander kritisch potentieel: een radicale overvloed. Poëzie gaat dan niet zozeer om de trailers van het onmogelijke, maar om de trailers van het mogelijke.

Bibliografie

Ansell-Pearson, Keith. *Germinal Life. The Difference and Repetition of Deleuze*. London: Routledge, 1999.

Artaud, Antonin. *Pour en finir avec le jugement de Dieu*. Paris: Éditions, 1948.

Braudel, Ferdinand. *The Wheels of Commerce. Civilization and Capitalism: 15th-18th Century*. Berkeley: University of California Press, 1992.

Deleuze, Gilles. *Two Regimes of Madness. Texts and Interviews 1975-1995*. New York: Semiotext(e), 2006.

Deleuze, Gilles & Félix Guattari. *Anti-Oedipe*. Paris: Minuit, 1972

Deleuze, Gilles & Félix Guattari. *Mille Plateaux*. Paris: Minuit, 1980.

Genesko, Gary. "Félix Guattari." *The Deleuze Dictionary*. Ed. Adrian Parr. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 117-119.

Guattari, Félix. *Psychanalyse et transversalité*. Paris: Maspéro, 1972

Guattari, Félix. *La révolution moléculaire*. Fontenay-sous-Bois: Encress, 1977.

Guattari, Félix. *Chaosmose*. Paris: Galilée, 1992.

Guattari, Félix. "Vers une auto poétique de la communication." *Future Antérieure* 1992. 15 juli 2008 <<http://multitudes.samizdat.net/spip.php?article653>>.

Guattari, Félix. "La Grille" *Chimères* 34 najaar (1998).

Guattari, Félix & Toni Negri. *Les nouveaux espaces de liberté*. Paris: Dominique Bedou, 1985.

Holland, Eugene. *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus: Introduction to Schizo-Analysis*. London: Routledge, 1999.

Korsten, Frans-Willem. *Vondel belicht. Voorstellingen van soevereiniteit*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2006.

Korsten, Frans-Willem. *Alles inclusief! Het poëtische en het kapitalisme*. Rotterdam: Uitgeverij Douane, 2007.

Massumi, Brian. *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia. Deviations from Deleuze and Guattari*. Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1992.

Maturana, Humberto & Francis Varela. "Autopoiesis: The Organisation of the Living." *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Dordrecht: Kluwer, 1973. 59-136.

Mettes, Jeroen. "Trailers van het onmogelijke: Over *De voorbode van iets groots* van Dirk Van Bastelaere." *Yang* 3 (2006). 431-449.

Summary

This article analyzes Félix Guattari's concept of the (abstract) machine and its implications for the relation between literature and capitalism. Guattari's work develops an alternative concept of the machine that endeavors to think a transversal interrelation between heterogeneous elements. At the same time, the machinic processes that Guattari sees everywhere can operate as restraining forces. In many respects this is the case for capitalism, Guattari argues. His later work deals at length with searching for new ways in which a creative use of media and the arts can counter such restraining forces by creating new and heterogeneous connections. Focusing on poetry in specific, this article outlines Guattari's ideas in relation to literature. The article confronts Guattari's work with Frans-Willem Korsten's recent work on the relation between poetry and capitalism. Korsten argues that poetry and capitalism share a similar operative principle, but that this principle is effectuated in different ways in poetry and capitalism. Korsten's theory accounts for the ineffectiveness of poetic critique on capitalism, and at the same time works toward an alternative mode of poetic critique.

Bram Ieven doceert aan de Universiteit van Utrecht en is redacteur van *Yang*.